

AZ OBI-UGOR TESTRÉSZNEVEK SZEMANTIKAI VIZSGÁLATA I.

SIPŐCZ KATALIN

1. Jelen tanulmányomban az obi-ugor (vogul és osztjáki) nyelvek testrészneveit vizsgálom. Célom e szócsoporthoz lexikai struktúrájának elemzése, és az egyes elnevezések szinkrón és diakrón szempontú vizsgálata. Mivel e lexikai csoport gyakran szerepel a strukturális szemantikai, illetve a szószemantikai kutatásokban, a terminusokat a világ legkülönbözőbb nyelveiben tanulmányozták már, a kutatási eredmények jól alkalmazhatóak tipológiai szempontú összevetésekre és következtetésekre. Az obi-ugor nyelvek tanulságai az eddigi kutatásokat a tipológiai vizsgálatokban csak elvéve szereplő két nyelv anyagával teszik gazdagabbá. Emellett – mivel két finnugor nyelvről van szó – az elemzés genetikai szempontból is hasznosítható.

1.1. A lexikai mezők kontrasztív vizsgálatáról

A strukturális szemantikai kutatások jelentős része foglalkozik azzal, hogy meghatározott lexikai csoportok – szemantikai mezők – felépítése a különböző nyelvekben milyen egyező, illetve eltérő vonásokat mutathat. A kiválasztott nyelveket összehasonlíthatjuk genetikai és/vagy areális kapcsolatok, de sok esetben egymástól teljesen „független” nyelvek (is) szerepelnek a kutatásokban.

1.1.1. Ezeket a kutatásokat kezdetben relativista álláspont jellemezte, s ez meghatározta a nyelvészek vizsgálati módszereit és következtetéseit is (ld. Humboldt, Trier, Sapir, Whorf stb. nyelvelméleti munkássága). A legtöbb tanulmány egy kiválasztott szemantikai területet elemzett (pl. rokonsági elnevezések, színnevek), és e lexikai csoportot hasonlította össze több nyelvben. A hangsúly az eltérések bemutatásán és magyarázatán volt. A vizsgálatok célja valójában annak igazolása volt, hogy a világegyetem szemantikai feltérképezése a nyelvekben önkényes, így a szókészlet egyes területei a különböző nyelvekben eltérő módon kategorizálódhatnak.

1.1.2. Az utóbbi évtizedek kutatásai azonban bebizonyították, hogy a szemantikai mezők nagyfokú „rendezettséggel” rendelkeznek, azaz a szókészlet meghatározott területei a nyelvekben egyező, és ebből következően megjósolható vonásokat mutatnak. De ezek az egyezések nem a nyelvek felszíni struktúrájában jelentkeznek, a „felszínen” éppen az eltérések a dominánsak, hiszen ezek az eltérések voltak azok, amelyek elindították az ilyen irányú nyelvészeti vizsgálódásokat. Minderre klasszikus

példa a színnevek csoportja, amely talán a legjellemzőbb és leggyakoribb példája volt a nyelvi és kulturális relativizmusnak. A későbbi kutatások azonban kimutatták, hogy e szócsoporthoz lexikalizációja a világ nyelveiben azonos mintát követ (Berlin–Kay 1969).

Megállapítható, hogy napjainkban a lexikológia szintjén végzett kontrasztív kutatásokban jellemző tendencia annak vizsgálata, hogy a szókészletben milyen módon és milyen mértékben tükröződnek az emberi érzékelés egyetemes tulajdonságai. Ez a vizsgálati elv, melyet nevezhetünk kognitív univerzalizmusnak (Kenesei 1989: 257), nem a tárgyi és a kulturális környezet eltéréseire koncentrál, hanem a nyelvi és perceptuális kategóriák összefüggéseire.

A lexikalizáció és az érzékelés kapcsolatára legszemléletesebb példaként ismét a színneveket hozom fel. Az informátorokkal végzett kísérletek kimutatták, hogy például a *piros* színnév fókuszja a vér színével, a *kéké* a tiszta égboltéval, a *zöldé* a flóra legjellemzőbb színárnyalatával egyezik. (Mindez jól tükröződik az ún. motivált színnevek nyelvi megformálásában: például a vogulban a *piros* szó jelentése 'vér', a *kéké* 'égszínű', a *zöldé* 'friss fű színű'.) Könnyen elképzelhető, hogy ilyen fajta természetes alap az érzékelésben közös mintákat hozhat létre egymástól független nyelvek szemantikai struktúrájában. (Chafe 1970: 82) Más irányú kísérletek pedig arra az eredményre jutottak, hogy a színelnevezés általános vonásai neurofiziológiai folyamatok következményei, így e terminusok biológiai alapú szemantikai univerzáléknak tekinthetők. Azaz az emberi szem felépítésében keresendő a magyarázata annak, hogy bizonyos színterületek feltűnőbbek, így hasonló elveket követve lexikalizálódnak a nyelvekben. (Kay–McDaniel 1978: 611)

Ilyen egyértelmű kapcsolatot az érzékelés és a nyelvi kifejezés között nyilvánvalóan csak kevés szókészleti területen találhatunk. De lexikai-szemantikai univerzálék bármely területen létrejöhetnek, hiszen ezek létrejöttét azon elvek határozzák meg, amelyek szerint az ember osztályozza és fogalmi ismeretekké szervezi információit. És ez bizonyos mértékig független a nyelvtől, a kultúrától és a környezettől.

1.2. A testrésznevek lexikai csoportjának kontrasztív vizsgálatáról

A testrésznevek vizsgálatának tagadhatatlan előnye, hogy olyan nyelvi anyagról van szó, amely aránylag könnyen összegyűjthető informátoroktól, és az írott forrásokban is elegendő példát találhatunk a szavak előfordulására. A vizsgálatokat könnyíti az a tény is, hogy a testrésznevek esetében a szavak többnyire jól azonosítható denotátummal rendelkeznek. Továbbá ígéretes kutatási terület abból a szempontból is, hogy e terminusok olyan lexikai csoportot alkotnak, melyet érthető módon kevésbé befolyásolnak kulturális és környezeti tényezők, hisz az emberi test felépítése és a testrészek funkciója mindenütt azonos.

A kontrasztív vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a különböző nyelvek testrészneveinek szemantikai mezője nem ekvivalens. Eltérések akár egyazon nyelv

különböző nyelvjárásainál/nyelvváltozatainál is jelentkeznek. (Csak a tudományos terminusok köre mutatkozik ekvivalensnek nagyobb nyelvi areákon belül is – Koski 1987a: 25.) Az eltérések főképpen az egyes testrészek besorolásánál (a partonómiába szerveződésnél, azaz a szómező struktúrájának lexikális kapcsolatrendszerében), bizonyos testrésznevek jelentésének kiterjedésénél és a szómező differenciálódásánál jelentkeznek. De változatos lehet az elnevezések motivációja és a terminusok nyelvi megformálása is (például melyek a morfológiailag egyszerű szavakkal megnevezett testrészek, és melyek az ezekből képzéssel, illetve összetétellel alkotottak).

A felszínen jelentkező változatosság mögött azonban egységes rendezőelvek húzódnak meg egyes részterületeken. (vö. Andersen 1978) Ezek az univerzális vonások követhetnek részben – éppúgy, mint más szómezőknél – az emberi kognitív folyamatok közös sajátosságaiból, de részben abból is, hogy az emberi test esetében a különböző érzékelési lehetőségek száma korlátozott.

Az egyetemesnek tűnő egyezések mellett vannak olyanok is, amelyek csak a nyelvek bizonyos csoportjaiban (rokon nyelvekben vagy nyelvi areákban) vannak meg. Nehéz lenne válaszolni rá, hogy a testrésznév-terminológia lexikai-szemantikai felépítését a genetikai vagy az areális viszonyok határozzák-e meg jelentősebb mértékben. Mindkettő jelentős tényező. A testrésznevek nagy része az ún. alapszókincshez tartozik, tehát a rokon nyelvek közös alapnyelvéből öröklődött. Azonban, ha a rokon nyelvek önálló életük folyamán eltérő kultúrkörökbe kerülnek, ezek areális hatásai nem csupán kölcsönszavakban nyilvánulnak meg, hanem a szemantikai mezők belső felépítésében is. Hisz az egymással szoros kapcsolatban élő népek gondolkodásmódja idővel hasonlóvá válik, s ebből következően e népeknél a külvilág érzékelése és nyelvi feltérképezése is sok egyező vonást mutat. A testrésznevek esetében azt láthatjuk, hogy e szemantikai mező „rész-mezői”, az elnevezések bizonyos csoportjai genetikailag mutatnak egyezéseket, míg mások areális eredetű hasonlóságok (Koski 1987a: 39).

A testrésznevek szemantikai sajátosságait meglehetősen sok tanulmány vizsgálta már a világ legkülönbözőbb nyelveiben, ezek egy része több nyelvet átfogó, kontrasztív jellegű elemzés (pl. Andersen 1978, Brown 1976, McClure 1975, Ultan 1976). Az uráli nyelvek közül csak a finn szerepel ezekben a tanulmányokban Ultan írásában (Ultan 1975, 1976). Az uralisztikán belül a testrészneveket gyakran vizsgálták, azonban a vizsgálatok főképpen az etimológiára (ez következik abból a már említett tényből, hogy az elnevezések jelentős része az ún. ősi, alapszókincshez tartozik), a szóképzésre (pl. Labádi–Saarinen 1991, 1993), illetve e szavak frazeológiai szerepére terjednek ki (pl. Seilenthal 1995). Átfogó jellegű szemantikai elemzést e szókészleti területen Mauno Koski végzett, aki több tanulmányában a finn testrészneveket és azok szemantikai viszonyait veti össze rokon és nem rokon nyelvek elnevezéseivel (Koski 1978, 1987a, 1987b, 1990, 1992). Megemlíthető még Senga tanulmánya, mely a láb

és részeit megnevező magyar és angol testrésznevek kontrasztív elemzésével foglalkozik (Senga 1987).

1.3. A testrésznév-terminológia lexikai struktúrája

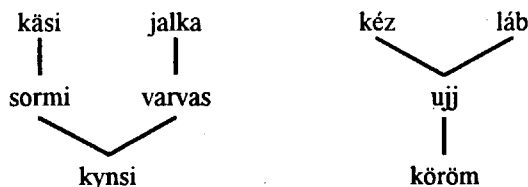
A testrésznevek lexikai felépítésüket tekintve jól strukturált szemantikai mezőt alkotnak. E lexikai struktúrára elsősorban a meronímia a jellemző, de egyes részterületeken hiponímiával is találkozhatunk.

1.3.1. A hiponímia (Cruse 1986: 88–92, 136–15; Koski 1987a: 25–30; Lyons 1977: 291–295) a jelentések közötti olyan paradigmatis viszony, melynél a struktúra horizontális és vertikális szerkesztésű lexikális kapcsolatrendszerében az alsóbb szinten álló kategóriák a felsőbb szint egy fajtáját jelölik. Például a *rózsa* a *virág* egy fajtája, a *tearózsa* a *rózsa* egy fajtája stb., vagy a *kutya* az *állat* egy fajtája, a *spániel* a *kutya* egy fajtája stb. A hiponímia altípusa az ún. taxonómia, mely csak a terminusok természetes fajtájára jellemző, míg a hiponímia a terminusok nominális fajtáját is jelölheti (Cruse 1986: 140). Így a fent említett példák egyben taxonomikus kapcsolatok is, míg például a *vénlány* és a *nő* vagy a *cica* és a *macska* lexémák között csak hiponim viszony áll fenn. A taxonóm viszony jellegéből következik, hogy ennek vizsgálatára mindig erős biológiai beállítottság volt jellemző, s a vizsgálatok célja annak elemzése volt, hogy az emberi nyelvek miképpen osztályozzák az élő dolgokat (pl. Berlin et al. 1973). Hiponim kapcsolatok a testrésznevek esetében például az alábbiak: *a fej egy testrész/ a bölcsességfog egyfajta fog/ a hüvelykujj egyfajta ujj* stb.

1.3.2. A meronímia (Cruse 1986: 157–180, Koski 1987a: 25–30) olyan lexikális kapcsolatrendszer, melyet a rész-egész viszony határoz meg. (Egyes írásokban a partonómia terminust használják ugyanebben az értelemben.) E viszonyon belül a részeket bizonyos fokú autonómítás jellemzi. (Cruse (1986: 157–9) felhívja a figyelmet arra, nem mindegy, hogy valaminek a darabjairól vagy a részeiről van szó, meronímia csak a részek esetében áll fenn.) A részekre jellemző továbbá, hogy nem önkényesek közöttük a határok (például az alkart a felkartól a könyök választja el), és meghatározott funkciót töltenek be az egész szempontjából (például a szem funkciója a látás, a nyelv a beszéd). Mindezek természetesen nem nyelvi szempontok önmagukban, de meghatározzák azt, hogy mit érzékelünk és nevezünk meg valami részeként.

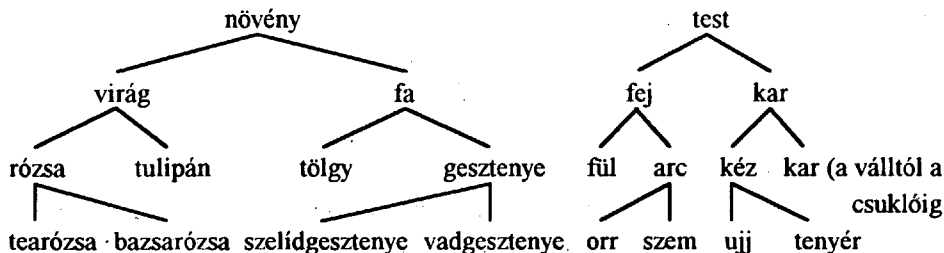
A meronímia komplexebb viszony a taxonómiánál. Ez részben következik a nyelven kívüli tényekhez való kapcsolatukból. A taxonóm lexikális hierarchia többnyire izomorfikus az extralingvisztikus hierarchiával, míg a rész-egész kapcsolatoknál a nyelven kívüli és a nyelvi tények gyakran nem felelnek meg egymásnak. Például az emberi test laterális és vertikális szimmetriáján alapulva ugyanaz a neve a jobb és a bal oldali végtagoknak vagy bizonyos testrészeknek deréktól felfelé és deréktól lefelé. A jobb és a bal kezet vagy a jobb és a bal lábat még érthető módon azonos

testrészeknek tekinthetjük, de a kézujjak és a lábujjak már egyértelműbben különböznek, mégis sok nyelvben azonos a nevük. Egyes nyelvekben még meglepőbb példákkal is találkozhatunk: a huasztek nyelvben pl. a *hual* szó jelentése 'szem, arc'.¹ A nyelven kívüli valóságtól való eltérés az egyes nyelvekben különféleképpen mehet végbe. Lássunk egy példát a finn és a magyar nyelv esetében:

A fentiekből az is következik, hogy a meronima (a rész neve) általánosabb lehet, mint a felérendelt holonima (az egész neve). Neutrális kontextusban nem mondhatjuk, hogy az **ujj a láb része*, illetve **kynsi on varpaan osa* 'a köröm a lábujj része'. (Ilyen kifejezések csak abban az esetben használatosak, ha meghatározott lábujjról, illetve lábujjkörömről beszélünk.) Az magyar *ujj* szó '(kéz)ujj' jelentése tehát elsődleges a '(láb)ujj' -hoz képest, hasonlóképpen a finn *kynsi* jelentései 1. 'sormenkynsi', 2. 'varpaankynsi'.² E példánál maradva megállapíthatjuk azt is, hogy a magyar *kézujj*, *lábujj* elnevezések nem redundánsak, szemben a finn **kädensormi*, *jalanvarvas* kifejezésekkel.

1.3.3. A meronímia a taxonómiához képest kevésbé jól strukturált lexikai rendszer. A taxonómia esetében az osztályok hierarchikus viszonyai, az egy szinten található elnevezések (ko-taxonimák) kapcsolatai egyértelműek. Meronímiánál ekvivalens szintek legfeljebb csak részterületeken jöhetnek létre.

¹A testrésznevek polisziémikus kapcsolatai sohasem esetlegesek, vagy a testrészek szerkezeti hasonlóságán, vagy pedig azok térbeli érintkezésén alakulnak. (Andersen 1978: 353-359)

²Sok esetben, ha a test alsó és felső része közötti szimmetrián alapul az elnevezések polisziémiája, a deréktól felfelé elhelyezkedő testrész megnevezése az elsődleges. (Andersen 1978: 356)

A fenti példa alapján jól látható, hogy a taxonómiánál az azonos szinten szereplő jelenségek azonos osztályt, csoportot alkotnak, míg a meronímiánál ugyanezt nem mondhatjuk el. A rózsa és gesztenye egy-egy növényfaj, a bazsarózsa és a szelídgesztenye egy-egy alfaj, a testrészneveknél azonban az egyes szintekhez nem rendelhetünk ilyen általánosabb meghatározást. Mindebből következik, hogy adott taxonóm struktúrákra jellemző a szintek száma, míg a meronímiára csak ritkán³.

Összefoglalva a fent leírtakat megállapíthatjuk, hogy a nyelvek lexikai struktúrái az embert körülvevő világ strukturáltságát követik. Az extralingvisztikus valóságtól való eltérés is követi a valóság jelenségei között tapasztalható hasonlóságokat. A szókészlet strukturalizálódása segítséget nyújt a világban való eligazodáshoz, hisz ha számunkra ismeretlen dologról, jelenségről tudjuk, hogy valamely dolog, jelenség hiponimája, taxonimája vagy meronimája, akkor már tudunk róla valamit. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azt a tényt, hogy a szókészletnek csupán egy része jellemezhető ilyenfajta kapcsolatokkal, és a nyelvek teljes szókészletéről még meg lehetőszen hiányosak az ismereteink. (Lyons 1977: 291–301)

1.4. A testrészek megnevezésének jellemzői

1.4.1. A testrészek lexikalizációjának az alapja egyfajta funkcionális és vizuális kitűnés (Koski 1987a: 36). Az ember azokat a testrészeket nevezi meg, amelyeket külön entitásoknak érzékel, vagy amelyek a mindennapi aktív és passzív cselekvéseiben szerepet játszanak. E két szempont közül a funkcionalitás tűnik dominánsnak. Pusztán a vizuális elkülönülés nem alakít ki testrészneveket: a nyelvek zömében a lábujjoknak nincsenek külön nevei, míg az egyes kézujjak önálló névvel rendelkeznek, hiszen a lábujjoknak lényegesen kisebb szerepük van az ember mindennapi életében. Másrészt speciálisan el nem különülő testrészek is megneveződhetnek, ha funkciójuk van (pl. nyelvhegy).

Szerepet játszhat a megnevezésben a szimmetriára való törekvés is. Például az első lábujjunkt sok nyelvben – köztük a magyarban is – nagylábujjnak nevezzük, ezzel szimmetrikusan a másik szélső lábujjat hívhatjuk kislábujjnak, azonban a többi lábujjunkt legfeljebb csak a „sorszámukkal” határozhatjuk meg egyértelműen. A szimmetriára való törekvés főként az alsó és felső végtagok elnevezéseinél domináns, létrehozva egy olyan univerzálisnak tekinthető tendenciát, hogy ha egy nyelvben az alsó végtagok bizonyos részeire vannak külön elnevezések, a felső végtagok ezekkel szimmetrikus részei is önálló nevekkkel rendelkeznek (Andersen 1978: 352). Mivel az ember jobb és bal oldala a külső testrészeket tekintve megegyező, a jobb és bal oldali testrészek nevei azonosak, a pontos utalás ezek esetében analitikusan történik: *jobb*

³ A testrésznevek esetében az ilyen irányú kísérletek mintájára azt mutatják, hogy a nyelvekben ez a lexikai struktúra jellemzően öt vagy hat szintet hoz létre (Andersen 1978:348), de nem bizonyított, hogy ilyen tendencia más mezek esetében is érvényesülne (Koski 1987a: 95).

láb, bal láb. A jobb, illetve bal kéznek a cselekvéseinkben nagy szerepet játszó különbözősége hozhat létre bizonyos nyelvekben eltérést az előbb említett szabálytól. Például a latin, lengyel és cseh nyelvben a kezeknek külön, nem analitikus megnevezése is van, hasonló a finn, népnyelvi *vasemmus* 'bal kéz' (Koski 1987a: 95).

1.4.2. Bár a megnevezés szükségességében a funkció az elsődleges a vizuális érzéklethez képest, az elnevezések jellegében ez éppen fordítva érvényesül. Így sok testrésznév alapul a testrészek elhelyezkedésén vagy alakján (pl. *alkar, mellkas, láb-szár*, fi. *käsivarsi* 'kar (a kéz szára)' stb.), ellenben testrésznevek ritkán keletkeznek a rájuk jellemző funkció alapján, azaz a *kéz* nem **fogó*, a *láb* nem **járó*. Léteznek funkción alapuló elnevezések is, de ezek száma és használati köre mindenképpen kisebb. A magyarban ilyenek például bizonyos hivatalos terminusok: *látószerv, szaglószer*. A finnben főképpen újabb testrésznevek tartoznak ide: pl. *nielu* 'torok, garat (nyelő)' (Koski 1987a: 37). A testrésznevek ezzel szemben gyakran szolgálnak alapul a rájuk jellemző cselekvés megnevezéséhez. Erre talán a legjellemzőbb példa a *nyelv* szinte univerzálisnak tekinthető kettős jelentése: (1) testrész, (2) emberi nyelv, beszéd.

A testrésznevek jelentős hányada (egy felmérés szerint kb. a fele – Ultan 1976) szemantikailag ily módon nem motivált, vagy a beszélők számára a testrész elnevezésének a motivációja nem ismert. Többnyire ilyenek a leggyakoribb testrésznevek (fej, kéz, láb, szem stb.), ezek egy része azonban etimológiailag még elemezhető lehet, azaz a történeti vizsgálatok még kimutathatnak motivációt.

1.5. Az elnevezések típusai

1.5.1. Mint fentebb már utaltam rá (1.2), a testrésznevek zöme jól azonosítható denotátummal rendelkezik, és a denotációs terület is pontosan behatárolható. Ez érvényes az olyan „tárgyszerű” testrészek elnevezésére, mint például a fej, szem, száj stb., és az olyan konkrét „határokkal” (ízületekkel) egymáshoz kapcsolódó testrészek nevére, mint például a végtagok, ujjak. Azonban bizonyos – főképpen „síkszerű” – testrészek nevének denotációs területe nyelvenként vagy akár egy nyelven belüli nyelvhasználoknál is eltérő lehet. Az ilyen eltérések pedig különbségeket hozhatnak létre a szómező lexikai struktúrájában. Így például a magyarban a *hát* szóval jelölhetjük a nyaktól a derékig terjedő területet, más esetben pedig ennél nagyobb területet, azaz a *hát* meronimájaként értelmezhetjük a *nyakat* és a *dereket* is. Ez esetben tehát a *hát* szónak a spaciális extenziója, a *derék* és *nyak* terminusoknak pedig a besorolási extenziója mozgó határu.

Mindebből következik, hogy a testrésznevek jelentésextenziója lehet állandó és mozgó határu. Az állandó határu extenzióval rendelkező lexémák beépítése az adott lexikai struktúrába nem nyelvi tényező, a döntés a tudásunkon múlik. Azon, hogy tudjuk-e, hogy a kérdéses terminus pontosan mely testrészt jelöli. A mozgó határuak

esetében viszont a besorolás már nyelvi kérdés, azaz a beszélőnek kell eldöntenie, hogy az adott testrészt mely lexemával nevezi meg. (Koski 1978: 117, 1983: 26–28, 1987a: 30) Míg az állandó határu extenzió esetében a jelentéskiterjedés homogénnek tekinthető, addig a mozgó határuaknál az extenzióknak vannak központi és perifériális területei. A már említett *hát* szó esetében az extenzió központi területének denotátuma a hát testrész azon területe, melyet minden esetben megnevezhetünk a *hát* szóval. Ha például különböző nyelvekben összehasonlítjuk e szót, azt tapasztaljuk, hogy a jelentés kiterjedése nyelvenként meglehetősen változatos, az extenzió centrális területei azonban megegyeznek. Ez emlékeztethet bennünket a színnevek példájára, ahol a lexémák jelentésének központi területei a színmező meghatározott részeit (a színek fókuszát) jelölik meg, és ezek a fokális jelentések a világ nyelveiben megegyeznek. Így például a *piros* színnév a különböző nyelvekben egészen eltérő árnyalatokat is jelölhet, de a színnév legtipikusabb jelentése ezekben a nyelvekben megegyezik, azaz a színmező azonos területét jelöli. (Berlin–Kay 1969: 10) A testrésznevek lexikai struktúrájában megfigyelhető eltéréseket a világ nyelveiben részben a mozgó határu extenzióval rendelkező elnevezések eltérő besorolása okozza (vö. Andersen 1978: 349–351).

1.5.2. Morfológiai felépítésük szerint a testrésznevek lehetnek egyszerűek (pl. fej, láb, szem), illetve komplex elnevezések. Ez utóbbiak lehetnek képzett szavak – sok esetben elhomályosult képzés – (pl. *csukló*, *könyök*, *hüvelyk*) vagy összetételek – ezek is gyakran csak történetileg elemezhetőek – (pl. fi. *käsivarsi* ‘kar’, votj. *kunul* ‘hónalj’, magyar *hónalj*, *arc*), egyes nyelvekben prepozíciós szerkezetek is előfordulnak (pl. cseh *zá pesti* ‘csukló: az ököl mögött’), és gyakoriak a különféle szintagma-tikus szerkezetek (pl. szerb-horvát *zglog na nogi* ‘boka: csukló a lábon’).

Ezek után természetesen tehetjük fel azt a kérdést, hogy a monolexémás terminusok tekinthetők-e a testrésznév-terminológia „alapszókészletének”, és univerzálisak-e a nyelvek többségében, azaz döntően azonos testrészek megnevezésére használnak-e a nyelvek morfológiailag egyszerű kifejezéseket? E kérdéssel kapcsolatban kissé vissza kell kanyarodnunk a szómezők lexikai struktúrájának jellemzőihez (1.3).

1.6. Alapszint, alapterminusok és a testrésznevek

1.6.1. A taxonóm lexikális hierarchákra jellemző a struktúra szintjeinek száma: az egyedi, kezdő szintet a fajták elnevezései követik, majd az ún. alapszint, és az alapszint tovább bomlik a specifikumok és végül a különféle variánsok elnevezéseire. (Cruse 1986: 145) Egy – korábban már említett – példával e szinteknek az alábbi elnevezések felelnek meg: növény – virág – rózsza – tearózsza. A taxonóm struktúrákban a legjelentősebb az alapszint, melyen az ún. alapterminusok találhatók. Az alapterminusok – melyek a dolgok, jelenségek alaptípusaival vannak kapcsolatban – a leginformatívabbak, az absztrakció legtermészetesebb szintjét képviselik. Általában mo-

rfológiailag egyszerű kifejezések, míg az alsóbb szintek terminusai valamilyen szuffixummal rendelkeznek, vagy összetett szavak, szintagmák. Eredetiek abban az értelemben, hogy nem metaforikus kölcsönzések valamely más szemantikai területről. A mezők alap-, illetve nem alapszókincse sok esetben a jelölt-jelöletlen viszonyra jellemezhető, hiszen a hiponímia és a jelöltség kérdése egymással érintkező problémakörök. (A hiponímia jelentése a felérendelt lexéma jelentését sajátos jelentésárnyalatokkal jelöli meg: pl. kutya – szuka, tanár – tanárnő, dajka – férfi dajka.) A jelöltségben fokozatok vannak (ld. tanár – tanárnő: dajka – férfi dajka), és a szemantikai jelöltség nem minden esetben jár együtt a morfológiai jelöltséggel (és fordítva is!). Mindez bonyolult, kultúráktól függő nyelvhasználati kérdés. (Vö. Lyons 1977: 305–311, Koski 1978: 120–125)

1.6.2. Mint már utaltam rá (1.3.3), a meromim lexikális hierarchia nem alakít ki olyan szabályos struktúrát, mint a taxonómia. Ekvivalens szinteket legfeljebb csak részterületeken hoz létre, s ebből következően alapszinttel sem rendelkezik. (Egyes szemantikai tanulmányok a meronómiánál is számolnak az alapszint meglétével (pl. Aitchison 1994: 103).) Ennek ellenére a meronim típusú szómezőkben is vannak olyan szavak, melyek az alapterminusok sajátosságait mutatják (elsősorban morfológiai szempontból). A testrésznevek esetében ilyenek például a fej, arc, szem, orr, fül, láb, kéz/kar. (Megfigyelések szerint az ember beszédelsajátítási folyamatában is hamarabb jelennek meg ezek az elnevezések, sőt egyes pszichológiai vizsgálatok szerint az embert ábrázoló gyermekrajzok differenciálódása is hasonló tendenciát mutat (Andersen 1978: 359–362).

Bizonyos monolexémás testrésznevek egyediek, tehát csak egy-egy nyelvben jelentkeznek (pl. kecsua *uma* 'a fej arcon kívüli része', *maki* 'az ujjaktól a könyökgig', *čaki* 'a lábujjaktól a térdig'). (Andersen 1978: 350) Mások pedig a nyelvek egy részében (ezek gyakran areálisan vagy genetikailag összetartozó nyelvek) felelnek meg egymásnak, és ezekben a nyelvcsoportokban bizonyos implikációs összefüggések is ekvivalensnek mutatkoznak. Ilyet tapasztalunk például a kar/kéz, láb/lábfej elnevezései esetében. Egyes nyelvekben létezik a kar/kéz, láb/lábfej monolexémás megkülönböztetése (pl. angol *arm/hand, leg/foot*). Közülük az utóbbi feltételezi az előbbi, azaz a láb/lábfej monolexémás elnevezései implikálják a karét és a kezét. A nyelvek másik csoportjában egy monolexéma fejezi ki az egész testrészt (pl. orosz *ruka/noga*, finn *käsi/jalka*, vogul *kāt/layal*). Az ebbe a típusba tartozó nyelvekben is kialakulhat idővel a kéz és kar (gyakran vele szimmetrikusan a láb és lábfej) nyelvi elkülönítése: pl. finn *käsivarsi* 'kar' („a kéz szára, a kéz fogója”), vogul *kātsor* 'kar' („a kéz szára”). De a nyelvek mindkét csoportjára egyaránt jellemző, hogy a kezét – az emberi cselekvéseknél fontosabb testrészt – jelölő szó az elsődleges kategória, vagy mert monolexéma, vagy mert a nyelv ősből rétegéhez tartozik. A kar – a kézhez kapcsolódó rész

– elnevezése pedig másodlagosnak tekinthető, mivel vagy összetétel fejezi ki, vagy átvétel valamely más szemantikai mezőből vagy más nyelvből. (Vö. Andersen 1978: 352, 357; Koski 1990) Mint látjuk, az ilyen kapcsolatok feltárása történeti elemzést kíván. A magyar nyelv szinkrón szempontból a felső végtagot tekintve az angollal tartozik egy típusba (*kéz/kar*), de történetileg egyértelműen a rokon nyelvekhez kapcsolhatjuk: a *kéz* az elsődleges elnevezés, megfelel (etimológiailag is) a finn *käsi*, vogul *kāt* stb. szavaknak, a *kar* pedig későbbi átvétel az ótörökből (TESZ 369). Mindennek szinkrón „hatásai” is vannak, nem véletlen, hogy a *kéz* szó használható a magyarban az egész felső végtag jelölésére (pl. *kezetlen*), és a láb vele szimmetrikus részét összetétel fejezi ki (*lábfej*).

Nehéz lenne választ adni arra, hogy a monolexémával jelölt testrészek fontosabbak-e, mint a komplexebb elnevezésekkel bírók. Hiszen a szókészlet számos területén megfigyelhető, hogy a számunkra kitüntetettebb, gyakoribb formák, alakok vagy jelenségek jellemzően rövidebb, egyszerűbb elnevezéssel rendelkeznek. Bizonyos testrészek megnevezésére ez nyilván érvényes (főképpen az egyes meronim „ágakon” belül: pl. *láb* – *lábfej* – *lábujj* – *lábujjköröm*), de számos esetben ilyenfajta „fontossági” hierarchiáról nem beszélhetünk, azaz képtelenség lenne sorrendet felállítani például a *comb* és a *lábfej* között.

Hasonlóképpen feltehetjük azt a kérdést is, hogy a testrésznevek számában, azaz a emberi test nyelvi „részletezettségében” előforduló eltérések mögött kulturális és környezeti tényezőket kell-e keresnünk. Ismeretes, hogy a nyelvek lexikai felépítésében tükröződnek ezek a tényezők, s eszerint egyes nyelvek szókészletében bizonyos területek tagoltabbak lehetnek más nyelvekkel összevetve. (Közismert, hogy például a lappban számos elnevezés használatos a hó vagy a rénszarvasok különféle típusára, fajtájára, melyeket más nyelvekben sokszor csak körülírásokkal tudunk lefordítani.) A testrésznevek esetében ilyen hatásokat feltételezni mindenképpen nehéz, hisz – mint ahogy már említettem – az emberi test felépítése és a testrészek szerepe érthető módon nem különbözik népenként, nyelvenként. A terminusok típusaiban, arányaiban megmutatkozó eltérések tehát nyelvspecifikusnak tekinthetők.

1.7 A vizsgálandó elnevezések köre

1.7.1. A vizsgálandó anyagot, azaz a testrésznevek kiválasztását tekintve követem azokat a tanulmányokat, amelyek a szókészleti terület lexikai sajátosságait elemzik. Ily módon az ún. külső testrészek neveit vizsgálom, és figyelmen kívül hagyom a belső részek elnevezéseit (pl. *szív*, *csont*) vagy a bizonyos szempontból perifériásnak tekinthető terminusokat (pl. *szakáll*, *púp*, *öl*). (Koski 1987: 26)

1.7.2. A meronímia egyik jellemzője, hogy benne hasonló típusú elnevezések szerepelnek, így például, ha a szócsoport egyik tagja absztrakt főnév, akkor a többi is az. A meronim lexikális hierarchiában az egész egy adott szempont szerint osztódik

részekre. Így a testrésznevek esetében a hierarchiában legfelül a *test*, legalul pedig általában a *(kézu)jj-köröm/lábu)jjköröm* terminusok találhatók. A felső szinten nem megyünk tovább az *ember/család* stb. megnevezések felé, hisz ez már más kapcsolat-típust jelent, az alsó szinten pedig nem folytatjuk a *csont/bőr* stb. megnevezésekkel, mivel ezek a test más szempontú felosztásában szerepelnek. A mi szempontunk az ún. szegmentális felosztás, melyben a részeket térbeli kohézió, perceptuális kitűnés jellemzi, és nem játszik szerepet a funkcionális szempont, azaz a test részeinek szisztematikusan csoportosítása. (Cruse 1986: 168–9)

2. Az ujjak elnevezései az obi-ugor nyelvekben

A továbbiakban a fenti elemzési szempontokat a testrésznevek egy jól behatárolható csoportján, az ujjak elnevezésein vizsgálom. A testrésznév-terminológia e részterülete kontrasztív szempontból sok érdekességet rejt magában, mivel az elnevezések típusai a nyelvekben eltérőek lehetnek, és az eltérő típusú elnevezések mögött sok esetben bizonyos implikációs összefüggések rejlenek, melyekre fentebb részben már utaltam.

A testrésznév-terminológián belül az ujjnevek hiponim kapcsolatban állnak az *ujj* szóval (*a hüvelykujj egy ujj*), és meronim viszonyban vannak a 'kéz/kézfej/kar', illetve a 'lábfej/láb' jelentésű szavak valamelyikével, attól függően, hogy a végtagok nyelvi tagolása az adott nyelvben miképpen megy végbe (ld. 1.6.2). (*A hüvelykujj az ujj része.*) Ha egy szómező alapvetően meronim jellegű, és benne hiponímia is megfigyelhető, akkor ennek tagjai meronim kapcsolatban is kell, hogy álljanak a hierarchia felsőbb szintjén álló lexémák valamelyikével. Helyük a lexikai struktúrában egyértelmű, besorolási és speciális extenziójuk állandó határú. Az egyes ujjneveket tekintve a megnevezésekben döntő tényező a szimmetria, az ujjak alakja, elhelyezkedése és funkciója, de – mint látni fogjuk – más szempontok is szerepet játszhatnak (pl. a névmágia). E részmezőn belül is megfigyelhető a morfológiailag egyszerű és összetettebb terminusok funkcionális szembenállása.

(kéz)ujj – lábujj

A tipológiai jellegű tanulmányokból az ujjnevekre vonatkozóan az alábbiak említendőek meg:

a) A *(kéz)ujj/lábu)jj* megnevezése a nyelvekben négy típus szerint történhet (Andersen 1978: 352–4): (1) mindkét kategóriát önálló alapterminusokkal nevezi meg például az angol (*finger/toe*) vagy a finn nyelv (*sormi/varvas*)⁴; (2) ugyanaz az alapterminus használatos mindkét jelentésben például a szerb-horvátban (*prst*), (néhány osztják nyelvjárásban is találunk erre példát: pl. Kaz. *paŋ* 'Daumen, grosse Zehe' (DEWOS 1186); *auj* 'Finger ausser Daumen, Zehe' (DEWOS 719); (3) külön elneve-

⁴ Az ebbe a típusba tartozó nyelvek külön, morfológiailag egyszerű terminusokkal rendelkeznek a kéz és a láb jelölésére.

zéseket alakított ki ugyanabból a töből például a huasztek nyelv (*tíhaš in k'ubak* 'ujj' / *tíhaš in akan* 'lábujj'); és (4) például a magyar nyelvben is megfigyelhető módon a kéz ujjaira alapterminus használatos (*ujj*), mely a *láb* szóval alkotott összetétellel nevezi meg a lábujjakat (*lábujj*)⁵. Ez utóbbi, negyedik típusba tartozik a vogul és osztják nyelvjárások többsége is: vog. *tuł'a* 'ujj' / *lāɣəl tuł'a* 'lábujj' (vogul anyanyelvű informátor adata); o.Trj. J. *kōr-łoj* 'Zehe', J. *kōr-pān* 'grosse Zehe' (*kōr* 'láb') (DEWOS 664–5; vö. még: DEWOS 719, 1186).

Úgy vélem, a fenti csoportosításban éles határt csupán az (1) és a (2)-(4) típusok között húzhatunk, mivel az utóbbiak esetében ingadozást figyelhetünk meg egy nyelven belül nyelvjárásonként, nyelvhasználonként, vagy akár egy-egy szituáció is befolyásolhatja a választást. Az igazi különbséget tehát abban kell látnunk, hogy míg bizonyos nyelvek a végtagok ujjainak megnevezésénél a kéz és a láb ujjai között asszociációs kapcsolatot alakítanak ki, addig más nyelvek nem.

Liston, aki a szláv nyelvek testrészneveit tanulmányozta, univerzálisnak tarja, hogy a kezet a kartól, a lábfejet a lábtól monolexémásan megkülönböztető nyelvek hasonlóan megkülönböztetik a (kéz)ujjat a lábujjtól, azaz a fenti felosztás szerint az első típusba tartoznak: pl. ang. *hand/arm* – *foot/leg* – *finger/toe*, or. *ruka* – *noga* – *palec*. (Liston 1972: 332) Ez számos nyelv esetében valóban érvényes, de a finnugor nyelvek szinkrón adatai ellentmondanak. A finn az ujjnevek szerint az angollal tartozik egy típusba, a végtagokat viszont az oroszhoz hasonló módon nevezi meg. A magyar vagy a votják a *kéz/kar* (votj. *ki/suj*) szerint az angolhoz hasonló, de a kéz- ill. lábujjra nincs külön monolexémás elnevezésük. A nyelvtörténeti vizsgáldások azonban megmagyarázzák ezeket az általános tendenciáktól való eltéréseket. Mint fentebb már írtam róla (1.6.2), az uráli nyelvekben a végtagok megnevezése az oroszhoz hasonlóan egy monolexémával történt vagy történik még most is, a *kéz/kar*, *lábfej/lábfele* tagolódások már az egyes nyelvek, ill. nyelvcsoportok külön életében mentek végbe. Az ujjak esetében pedig azt látjuk, hogy a balti-finn nyelvek kivételével minden rokon nyelvben a fenti univerzálénak megfelelően ugyanaz a szó használatos a kéz- és lábujjakra, vagy ugyanazt a szót látják el a 'kéz', illetve 'láb' jelentésű előtaggal. A rekonstruált alapnyelvre⁶ ezek alapján a **käte* 'kéz' – **jalka* 'láb' – **suδʒ* 'ujj' hármasságát feltételezhetjük. Megjegyzendő azonban, hogy az alapnyelvre rekonstruált szavak között szerepel a **soja* 'Arm, Ärmel' alak is, melynek folytatásai a mai nyelvekben 'ujj (Ärmel), szárny', illetve a permi nyelvekben még 'kar' jelentéssel szerepelnek. A szó alapjelentésének rekonstrukciójánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az alapnyelvre nem adatolható a láb *foot/leg*, és az ujj *finger/toe* típusú

⁵Ennek „fordítottja nem fordul elő a nyelvekben, azaz a 'kéz' és 'lábujj' jelentésű szavak összetétele soha nem használatos a kéz ujjainak jelölésére.

⁶Alapnyelven az uráli és a finnugor alapnyelvet értem. Nem veszem figyelembe azokat a rekonstruktumokat, melyeket egy-két nyelv adatai alapján, és csak kérdőjelesen következtettek ki (pl. U **sejks* 'Ober-, Unterarm' : ?osztj., ?samN). Az adatokat az UEW-ből vettem.

tagolása, mely tipikus velejárója a felső végtag *hand/arm* típusú felosztásának, s mindez a mai uráli nyelvekre sem jellemző. Meggondolandó, hogy a **soja* eredeti jelentése ‘valaminek az ujjá, szárnya’ lehetett, s ebből alakult ki a permi nyelvekben a ‘kar’ jelentés. (Azonban, ha el is fogadjuk a szó rekonstruált ‘Arm’ jelentését, a **käte/soja* semmiképpen nem *hand/arm* típusú oppozíciót fejezett ki a *käte* ‘kéz és kar’ jelentése miatt.) A **käte* – **jalka* – **suδʹa* szavak némelyike a későbbiek folyamán az egyes nyelvekben feledésbe merülhetett, újakkal cserélődhetett fel, de a szemléletmód megmaradt. A balti-finn nyelvek azonban egy más nyelvi area, nevezetesen az indoeurópai nyelvek hatására külön monolexémás elnevezést alakítottak ki ‘lábujj’ jelentéssel, ez a finn *varvas* és balti-finn megfelelői, mely szó a *varpa* ‘veszsző, gally, hajtás’ képzett alakja. (1.sz. melléklet)

b) Ha egy nyelvben önálló elnevezések vannak az egyes lábujjakra, akkor önálló elnevezéseknek kell lenniük a kéz ujjaira is. Mindenesetre megállapítható, hogy a nyelvek zömében érthető módon csak a kezujjakra használatosak külön testrésznevek, hiszen ezek funkciója is fontosabb. A lábujjak esetében többnyire csak a két szélső ujj rendelkezik bizonyos mértékig állandósultnak tekinthető elnevezéssel: *nagy lábujj*, fi. *iso varvas*, ukko v. ‘ua.’ – *kis lábujj*, fi. *pikku varvas* ‘ua.’ A kezujjak monolexémás elnevezései (pl. fi. *nimetön* ‘gyűrűsujj’, ang. *thumb* ‘hüvelykujj’, or. *mizinec* ‘kisujj’) általában magukban foglalják a [KÉZUJJ] jelentéskomponenst, így ezek a velük szimmetrikus lábujjakra nem használhatóak (vö. fi.: általában *iso varvas* ‘nagy lábujj’, és nem *peukalo varvas* ‘hüvelykujj – lábujj’; *nimetöntä vastaava varvas* ‘a gyűrűsujjnak megfelelő lábujj’, és nem *nimetön varvas* ‘gyűrűsujj lábujj’; hasonlóképpen ang. *big toe* – **thumb toe*, or. *maleňkij palec na noge* – **mizinec na noge*). Úgy vélem, ez a tendencia erősebb lehet a „finger/toe” típusú nyelvekben, hisz ezeknél a nyelveknél, ha felfelé haladunk a meronim lexikai hierarchiában, a kezujjaktól a kézfej/kéz szavakig, a lábujjaktól pedig a lábfej/láb szavakig jutunk, s nem pedig egy közös ‘ujj’ jelentésű terminushoz (vö. 1.3.2). Ebből a szempontból érdekesek a fent említett osztják példák, melyekben a hüvelykujj monolexémás elnevezésének ‘lábujj’ jelentése is van: Kaz. *paŋ* ‘Daumen, grosse Zehe’, J. *kõr-paŋ* ‘grosse Zehe’. (Kannisto feljegyzéseiben szerepel hasonló vogul adat is: *pāja* ‘Daumen, grosse Zehe’ (Wog-Volk. VII: 237), de a folklór-szövegekben a szó ‘grosse Zehe’ jelentésére nincs példa.)

2.1. Hüvelykujj

A kezujjnevek esetében megfigyelhető, hogy a nyelvek jelentős részében a szemantikai mező két részre tagolódik: egyrészt a hüvelykujjra, másrészt a többi ujjra. Míg ez esetben a hüvelykujjat monolexéma fejezi ki (ang. *thumb*, né. *Daumen*, svéd *tumme*), addig a többi ujjnév olyan összetétel, melyben az alaptag az ‘ujj’ szó.

Az uráli nyelvek jelentős része ezt a típust képviseli. S így lehetett ez az alapnyelvben is. Az uráli alapnyelvre rekonstruált ‘hüvelykujj’ jelentésű monolexéma a **palka* (UEW 363), melyet lapp, mordvin, permi és szamojéd megfelelői alapján

következtettek ki. (A szamojéd adatokat a szótár kérdőjelesen szerepelteti. A közszamojéd korra feltételezett alak Janhunén (1977: 123) szerint: **pi-*, ?**pij-* 'Daumen'.) Janhunén (1981: 241) elfogadja a finn-permi és szamojéd szavak közös eredetét, továbbá feltételezi, hogy e szavak összetartoznak az U **peχli* 'szél, perem, külső (rész)' jelentésű alakokkal, melynek uráli kori képzett származéka a 'hüvelykujj' jelentésű lexéma. Azokban a nyelvekben, amelyekben ez az ősi szó nem őrződött meg, a szemléletmód azért megmaradt. Így a hüvelykujjat nem az 'ujj' szó jelzős szintagmájával jelölték meg, mint a többi ujjat, hanem továbbra is „különállónak” tekintették, és a többi ujjnévtől eltérő módon nevezték meg. Ezt látjuk a balti-finn nyelvek esetében: a fi. *peukalo* 'hüvelykujj' a SKES szerint (SKES 535) balti-finn eredetű szó, egy újabb feltevés szerint pedig indoeurópai jövevényszó a balti-finn–lapp elválás utáni időszakból (Nilsson 1993).

Az újabb etimológiai kutatások szerint az alapnyelvi 'hüvelykujj' jelentésű szó az ugor nyelvekben sem őrződött meg⁷. Az obi-ugor nyelvekben a balti-finnhez hasonlóan az ősi elnevezést új váltotta fel: **pāγ* : vog. **pājə*, osztj. *pāγ* 'Daumen' (Obugr. 174), mely szerkesztésmódját tekintve megfelel az eredeti terminusnak.

Úgy vélem, az uráli nyelvek 'Daumen' jelentésű szavainak etimológiai összetartozását érdemes lenne újra megvizsgálni. A teljes jelentésbeli megegyezés mellett feltűnő, hogy a **p-* szókezdetet egységesen illabiális, palatális magánhangzó követi. Az obi-ugor nyelvek esetében szinte szabályszerűen számolhatunk az U *-*lk-* metatézisével (vö. Collinder 1960:120), majd az U **k* OU **γ* hangváltozással, a szóalak rövidülése pedig lehet szóelvonás következménye. Az egyeztetés további vizsgálatokat igényel, s mindezzel kapcsolatban – úgy gondolom – megszívlelendő Mikola Tibor véleménye: „Ahol egy látszólag áthidalhatatlan hangtani szakadékot látunk, de ahol minden egyéb körülmény az egyeztetés mellett szól, ott legalább meg kell kísérelni hidakat építeni.” (Mikola 1976: 211)

A magyar nyelvben eltérő módon alakult e testrész megnevezése. A *hüvelykujj* elnevezés a többi ujjnevünkhöz hasonló jelzős összetétel, melynek alaptagja az *ujj* szó. A szó etimológiáját többen vizsgálták, az elfogadott vélemény szerint az elnevezés eredete régi vadász kultúráinkban gyökerezik. Az íjjal-nyíllal vadászó ember ezt az ujját egy hüvely formájú eszközzel védte, és ennek neve átvonódott magára az ujjra. A TESZ szerint a jelentésfejlődés a *hüvelykes ujj* szókapcsolatokból kiindulva történhetett (TESZ II:181). Azonban a korai forrásokban a szó gyakran csak *hüvelyk* alakban szerepel. Velcsovne szerint is a *hüvelykes ujj* formával párhuzamosan a metonímia útján létrejött *hüvely* ~ *hüvelyk* alakok is használatban voltak testrésznévként (Velcsovne 1974: 52). A ma elterjedt *hüvelykujj* összetétel a többi ujjnév analógiás hatására válhatott általánossá. A *hüvely* ~ *hüvelyk* változatok korábbi elterjedtsége megfelel annak a szemléletmódnak, amit őseink a megelőző évezredekben örökölték,

⁷Korábban a **pālkā* 'Daumen' etimológiájához sorolták a vog. *pāja* 'ua.' szót is a KL *pāle* változat alapján, de Honti szerint ez a forma vagy elírás vagy pedig másodlagos fejlemény lehet (Honti 1974: 371).

de az elnevezés – lévén kölcsönzés más szemantikai mezőből – nem tekinthető olyan mértékben „alapterminusnak”, mint pl. az obi-ugor **pāγ*.

A vogul nyelv folklór szövegeiben a vog.É *pāja* és nyelvjárási alakváltozatai szerepelnek ‘hüvelykujj’ jelentésben: vog.É *pajā ~ pāja ~ pāiγ ~ pal’a [pāja]*, KL *pāj ~ poājā ~ pājē ~ pāl’é ~ pāj*, AL *pājā*, P *pāj ~ pāj ~ pājē*, K *pājā*, T *pāji* (WogWört. 401). Figyelemre méltó tény, hogy míg a többi ujj elnevezése a vogul nyelvjárásokban nagy változatosságot mutat, addig a hüvelykujj megnevezése egységesen ezzel a szóval történik. Az utóbbi évtizedekben azonban a vogulban is megfigyelhető e szónál a többi ujjnév analógiás hatása. A mai nyelvállapotot tükröző orosz–vogul köznyelvi szótárak egyikében már az ‘ujj’ szóval alkotott összetétel szerepel: *pāja tul’owl* (BalVahr. 80). Két vogul anyanyelvű adatközlőm egyike a *pāja* szót használta, a másik pedig a *janiγ pāja tul’owl* kifejezést, melynek szó szerinti jelentése: „nagy hüvelykujj ujj”. Egy vogul–orosz szótárban a kondai nyelvjárási alaknál *janaj tol’owl*, *janaj tol’a* ‘hüvelykujj (nagy ujj)’ megnevezés szerepel (BalVahr. 80). Ez azonban lehet az orosz *bol’šoj palec* tükörfordítása, hisz a kondai nyelvjárásra – és a vogul szótárak készítőire is – mindig erős hatással volt az orosz nyelv.

Az osztjákban a hüvelykujjat a vogullal etimológiailag közös V–Vj. *pān* (DEWOS 1186)⁸ és nyelvjárási változatai jelölik. E szót némely nyelvjárásban ‘nagy, vastag’ jelentésű előtaggal látják el: V *alla-pān* (uo., KT 685), DN KoP Kr. Ts. *āna-pān* (DEWOS 1186). A szótári adatok szerint ezekben a nyelvjárásokban ugyanez a *pān* szó használatos a többi ujj esetében is, így érthető módon, a megkülönböztetés céljából kapcsolódtak a szóhoz a jelzői előtagok a fenti példákban. Érdekes módon ezen osztják példákban a magyarral és a vogullal fordított irányú analógiás hatás ment végbe; a hüvelykujj neve terjedt el a többi ujj megnevezésére, és nem fordítva. Az osztják példákkal megegyező irányú jelentésfejlődésre egy vogul informátorom adataiban figyelhettem még fel: *pāja* ‘hüvelykujj’, *owl pāja* ‘mutatóujj’ (*owl* ‘első’), *kwot’l pāja* ‘középső ujj’ (*kwot’l* ‘középső’), *mān pāja* ‘kisujj’ (*mān* ‘kicsi’).

A fent leírtakat összefoglalva megállapítható, hogy az uráli nyelvek a kéz ujjaira két terminust használtak (U **pālka* ‘hüvelykujj’ és U *suδə* ‘ujj (a hüvelykujj kivételével)’), illetve FW *sorme* ‘ua.’). A későbbiekben egyes nyelvekben vagy nyelvjárásokban e szemantikai mező szilárd kettétagolódása gyengült, többnyire a hüvelykujj elnevezése igazodott analógiásan a többi ujjnévhez (pl. md. *pel’ka* ‘hüvelykujj’ – de *pokš sur* ‘nagy ujj’ is lehet, cser. *kuγuwarña* ‘nagy ujj’, votj. *peļi* ‘hüvelykujj’ vagy *bažžim činji* ‘nagy ujj’, vog.K *janaj tol’owl* ‘nagy ujj’, m. *hüvelykujj* stb.), de ellentétes irányú analógiás hatás is végbemehetett (ld. a fenti obi-ugor példákat). (2. sz. melléklet)

⁸ Az osztják nyelv nagy nyelvjárási tagozódása miatt csak a címszó tüntetem fel, ha az alakok egy szócikkben megtalálhatók.

2.2. A többi ujj elnevezései

A további ujjneveket vizsgálva megállapítható, hogy a megnevezések forrása az ujjak elhelyezkedése, formája vagy a funkciója.

2.2.1. Az ujj használatán, funkcióján alapul például a magyar nyelvben a *mutatóujj* terminus, mely feltehetőleg areális hatásra vált általánossá (vö. német *Zeigefinger*, svéd *pekfinger*, orosz *ukazatelnyj palec*). Ezen ujjnál funkción alapuló elnevezésre az írott forrásokban egy vogul példát találtam: T *kukišk-tul'äšëm* 'mutató-ujj' (WogWört. 221). A kifejezés utótagja 'ujj' jelentésű, előtagja orosz átvétel lehet: or. *kukiš* 'füge, csipisz', *pokazat* 'kukiš' 'fügét mutat'. Egyik vogul adatközlőm ezt az ujját a *taktalan tul'owl* névvel illette, e jelzős szintagmában az 'ujj' szóhoz a *taktali* 'kinyújt, mutat, érint' ige participium praesens alakja kapcsolódik. Mivel ez az elnevezés a vogul forrásanyagban nem szerepel, orosz hatásra létrejött egyéni használatot tükrözhet.

E csoportba sorolandó még a kondai vogul nyelvjárás egy érdekes adata, mely szerint a mutató és a középső ujjakat *pěrně toľeiγ*-nak is nevezték (WogWört. 434), mely 'kereszt ujjak'-at jelent, tehát azokat az ujjakat, amelyekkel keresztet szoktak vetni.

gyűrűsujj – névtelen ujj

Funkció szerinti elnevezések az obi-ugor nyelvekben a negyedik ujj nevei, csakúgy mint a magyarban. E lexémák létrejöttében egyértelmű areális kapcsolatokat fedezhetünk fel, melyek összefüggésbe hozhatók e nyelveket beszélő népek hagyományaival, szokásaival. A magyar *gyűrűsujj* kifejezés a nyugat-európai areával mutat azonosságot (vö. német *Ringfinger*, svéd *ringfinger*, latin *annularis digitus* stb. – Beke szerint a magyarban ez német vagy latin tükörszó (Beke 1957: 191)), ezzel szemben a keleti területeken a „névtelen ujj”-féle elnevezések használatosak (fi. *nimetön*, észt *nimetu*, mord.E *l'emt'eme sur*, zsj. *ñimtem*, or. *bezymjannyj palec*, tatár *atsyz barmak* stb.) A vogulban is a tadvai nyelvjárás kivételével „névtelen ujj”-nak nevezik a negyedik ujjat: vog.É *namtal tul'a*, K *nämtäl toľ'a*, KL *nämtal kat tul'e* (WogWört. 678, Kannistonál további K és P adatok is: WogVolk. II: 200, 347), és az osztjában is megtalálható ez az elnevezés: osztj. PMu *namlax jâj*, Ahl. *nemla tui* (DEWOS 719), J *nemtä-pân* (Paas.136) A magyar népnyelvben is használatos a *névtelen ujj* kifejezés a negyedik ujj megnevezésére. Ugyanezt az ujjat jelölik a szintén népnyelvi *neveletlen ujj*, *növendék ujj* nevek, melyeket a TESZ (II.1015) 'meg nem nőtt'-ként értelmez. Ez utóbbi kifejezéseket azonban a korábbi, és más nyelvekben is széles körben elterjedt *névtelen ujj* elnevezésből alakította ki a népetimológia. A *névtelen ujj* terminus kialakulásában a névmágia játszhatott szerepet, mivel ezt az ujjat régen hatásos varázs- és gyógyítóeszköznek hitték, ezért úgy védték az emberek, hogy eltűkolták a nevét, tehát *nevetlennék* nevezték. (Mokány 1984)

Mokány Sándor tanulmányában széles és meggyőző néprajzi anyagon mutatja be, milyen fontos szerepet játszott ez az ujjunk a népi gyógyításokban, varázslásokban és ráolvasásokban, de – mint érdeklődésemre kiderült – a mai természetgyógyászatban is kitüntetett funkcióval bír. Mindezzel összefüggésben megemlítendő még a latin *digitus medicinalis* ‘gyűrűsujj’ elnevezés, és ennek régi magyar fordítása: „A gyűrűsujj avagy orvos ujj”, másutt „deákujj” vagy a lengyel *palec serdeczny* ‘gyűrűsujj’ (tkp. „szívujj”) (Mokány 1984: 79). (3.sz. melléklet)

A név eltitkolásának egy másik módjával is találkozhatunk az osztjában, amikor az ujjat meg nem nevezik, hanem egyfajta „körülírással” utalnak rá, azaz a névadás motivációja megegyezik a fentebb tárgyaltakkal: osztj. Kr *kōttap-pān wačə-pān* ‘gyűrűsujj’ (tkp. „középsőujj melletti ujj”) (DEWOS 1186), Ni. *wōšə-wōš-tūj* ‘ua.’ (tkp. „kisujj melletti ujj”) (DEWOS 1154), J *wātənj wič-əoj* ‘ua.’, Trj. *wātənj wičəj əoj* ‘ua.’ (DEWOS 1652), Kaz. *uōšə pəŋəlləj* ‘ua.’, *uōšə puši əoj* ‘ua.’ (KT 251), PMu. *tom-pelex jāj* ‘ua.’ (tkp. „amaz oldali ujj”) (DEWOS 719). Kannisto szótári feljegyzéseiben szerepel hasonló szoszvai vogul adat is: Szo. *sirəxtul’ōwl – pōxtul’ōwl* ‘gyűrűsujj’ (Kannisto).

Érdekes, hogy két vogul és egy osztják anyanyelvű adatközlőm egyike sem tudta megnevezni anyanyelvén ezt az ujját, majd miután rákérdeztem a „névtelen ujj”-féle kifejezésekre, úgy vélték, hogy ezt csak az oroszban mondják így. Ezek után felmerült bennem az a lehetőség, hogy – akárcsak informátoraim – mások sem tudták miről elnevezni ezt az ujjukat, hiszen elhelyezkedését tekintve nem szélső vagy középső, alakja szerint nem a legkisebb és nem is a legnagyobb, mutatni sem tudunk vele. Mivel semmilyen megkülönböztető vonást nem tudtak az emberek ehhez az ujjukhoz hozzákapcsolni, ezért lett a neve *nevetlen*. Miután azonban megismerkedtem ezen ujjnév széles földrajzi elterjedtségével, és a hozzákapcsolódó néprajzi háttérrel, el kellett vetnem ezt a magyarázatot. Hogy adatközlőim nem ismerték ezt az elnevezést, az talán azzal magyarázható, hogy a névadás motivációja és a hozzákapcsolódó hiedelmek már feledésbe merültek, és ez a feledés nem kímélte magát az elnevezést sem, melyet nem rögzíthetett – mivel nincs – köznyelvi, irodalmi nyelvi norma.

2.2.2. Az ujj elhelyezkedésén alapul a magyarban középső ujj megnevezés. Az obi-ugor nyelvekben is ‘középső’ jelentésű melléknév szerepel előtagként a harmadik ujj nevében a vog. N *kwot’l tul’ä* (WogWört. 243), KL *khāl tul’e*, AL *khal tul’a*, T *jāt tul’ä-šəm, hēr-jēt tul’ä-šəm* (uo. 678), és osztj. V *kōttap-pān*, DN *kōtap-pān*, Kr. Ts. *kōttap-pān*, Ni. *kūttap tūj*, Kaz. *kūttap lūj*, Ahl. *kūtlip tui*, Trj. *kōttap əoj*, Vj. *kōt-foj*, Trj. J *kōt-əoj* (DEWOS 702, 719, 1186), J *kottap-pān* (Paas. 37), V *jor pān* (Ter. 345) szavakban. Hasonlóképpen az ujjak elhelyezkedésén alapulnak azok az elnevezések is, melyek az ujjakat „sorszámazzák”: vog. É *äul tul’a* ‘mutatóujj’ (tkp. „első ujj”), KL *ilkē koāt tul’ä* ‘ua.’, AL *il tul’a* ‘ua.’ (WogWört. 678), P *jël-ol koāt-tul’ē* ‘ua.’ (WogWört. 63), K *mojōt tol’ä* ‘középső ujj’ (tkp. „második ujj”), T *khurmit tul’ä-šəm* ‘gyűrűsujj’

(tkp. „harmadik ujj”) (WogWört. 678). Figyelemre méltó tény, hogy ezek az elnevezések is tükrözik az ujjnevek azon jellegzetességét, hogy a hüvelykujjat a beszélők különállónak tekintik, ezért az ujjak számozását a mutatóujjnal kezdik. (Vö. angol *forefinger* ‘mutatóujj’, *third finger* ‘gyűrűsujj’ stb.) Ezzel összefüggésben megemlíthető, hogy a vogulok – sok más néphez hasonló módon – az ujjakkal való számolást is a mutatóujjval kezdik.

E csoportba sorolandók még az osztjákban a mutatóujj elnevezései, melyekben ‘oldalsó’, ‘szélső’ és ‘elülső’ jelentésű előtagokkal találkozhatunk: KoP. *pəŋət-pəŋ* (DEWOS 1192), V *aləŋ-pəŋ*, DN Kr. *otəŋ-pəŋ* (uo. 1186), Ni. *otəŋ tūj*, Kaz. *ɔləŋ ɬuj*, Ahl. *ōlŋ-tui* (uo. 719), Vj. *paŋ'-joj* (uo. 1251), Vj. *sār-joj*, *sūri-ɬoj* Trj. *sār-ɬoj* (uo. 1360–1), *sūri ɬoj* (uo. 1364).

2.2.3. Az ujj alakján alapuló elnevezések az alábbi vogul adatok: KL *jāni koāt tul'ä* ‘középső ujj’ (tkp. „nagy kéz ujj”) (WogWört. 146), T *jānu tul'ä-šəm* ‘mutatóujj’ („nagy ujj”) (uo. 678), illetve a már említett vogul és osztják ‘hüvelykujj’ jelentésű összetételek.

2.2.4. Az osztják ujjnevek esetében találtam néhány, érintkezésen alapuló névátvitellel keletkezett: pl. Ts. *ānə-pəŋ* ‘hüvelykujj, mutatóujj’ (DEWOS 1186), Trj. *kōtəp-ɬoj* ‘középső ujj, gyűrűsujj’ (uo. 719), Éosztj. *kutab-luj* ‘mutatóujj’ (Honti 1982: 74), talán idetartozik a Vj. *pōŋəl-joj* ‘gyűrűs ujj’ („oldalsó ujj”) (DEWOS 1192) adat is. (A metonímiás jellemzésátvitelek gyakoriak a testrészneveknél.)

Nehéz értelmezni – illetve az értelmezés kissé „erőszakolt” tűnhet – az alábbi osztják ujjneveket: Vj. *pjkal-joj*, Trj. *p.-ɬoj*, *-pəŋ* ‘gyűrűsujj’ (Vj.), ‘im Gelenk vertrockneter Finger bzw. Daumen’ (Trj.) (DEWOS 1126) / *pjkal-* (V Vj. Trj.): V Vj. *p.-meyi* ‘altés, ausgetrocknetes Flussbett’/. Az elnevezés motívációját az alaki hasonlóságból sejthetjük.

Mindkét obi-ugor nyelvben etimológiailag tisztázatlan a kisujj elnevezése.

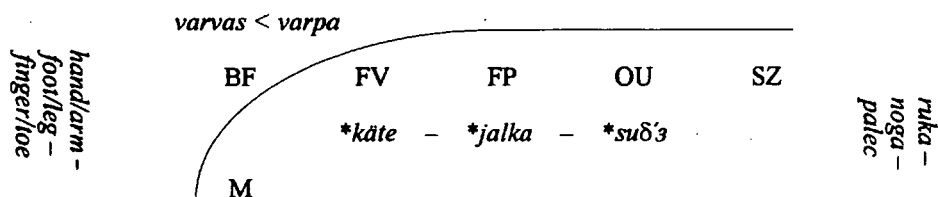
A vogul nyelv tavdai nyelvjárásában összetételi előtagként a magyarhoz hasonlóan ‘kis, kicsi’ jelentésű mellékevek állnak: T *kərsəm tul'ä-šəm* (WogWört. 678), *miš tul'ä-šəm* (uo. 309). A középső és az északi területeken azonban az alábbi elnevezés használatos: É *sirəx-tul'ä* ~ *sərxi-t.*, KL *sirx-kat-tul'* ~ *kat-tul'-sirxəŋ*, AL *sirkən-tul'ä*, P *sərkən-tul'ə*, K *sorkəm-təl'ä* (WogWört. 550), *sörkhen* ~ *sörkəm-t.* (uo. 679). Kannisto feljegyzéseiben még további adatok találhatók: AK *šərxəntol'ə*, KK *šərkəntol'ə*, P *sirkintul'*, VNZ *sərkl'kattul'*, VS *sərkləntul'ä*, AL *sirkərkattul'* ‘kisujj’, AK *lālšərxəntol'ə*, P *lāšərkint*, VNZ *lāšərkəntul'ə*, AL *ləlsirkəntul'*, FL *lāylsirkəntul'ə* ‘kisujj a lábon’ (Kannisto). Az összetétel előtagja az etimológiai szakirodalomban nem szerepel, jelentésére vonatkozóan csupán egy feljegyzést találtam: Ob *sirx* ‘verwaist’: š. *tuaōwl* ‘der kleine Finger’ (WogText. 305). De a vogul forrásokban (szövegekben és szótárakban) másutt a *sirx* ‘verwaist’ szóra nem találtam adatot. (Mindazonáltal az ‘árva’ → ‘kis’(ujj) jelentéskapcsolat elképzelhető, hiszen éppen ennél az ujjnál több

nyelvben is használatos tréfás vagy becéző jellegű megnevezés: pl. fi. *pikkurilli*, *sakarisormi* vagy az orosz *mizińec* etimológiailag Lewy szerint a mong. *šige-* ‘bevizelni’ igével hozható kapcsolatba, és véleménye szerint az ujjnévi jelentés a ‘kisgyerek (maga alá vizelő gyerek)’ jelentéséből alakult ki (ESR 620).) Két vogul adatközlőm egyikénél szerepelt ez az elnevezés (*širχtul’ōwl*), ő az összetétel előtagját ‘legkisebb’-ként értelmezte („značit, samyj maleńkij”). Úgy vélem, a kérdéses szó – nagy területi elterjedtségét és egységes használatát tekintve – nem újabb jövevényelem, valószínűleg onomatopoetikus belső fejlemény. Onomatopoetikus jellegére utal a sok alakváltozat, a szókezdő mássalhangzó palatalizáltságának váltakozása akár egy nyelvjáráson belül, és a szó konsonantizmusa (vö.: É *šaχri* ‘csikorog’, *saχri* ‘recseg’, *šiχerti* ‘csikorog’, *šōχri-χōχri* ‘szitakötő’ stb.) Hasonlóképpen onomatopoetikus alakulatoknak tarja az UEW az észti, lapp és votják nyelv, esetleg egymással etimológiailag összefüggő ‘kisujj’ jelentésű szavait (*čäl’ə ‘kleiner Finger – UEW 614)!

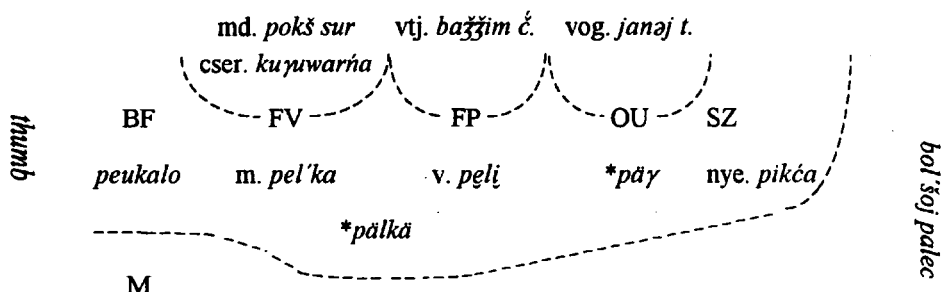
Az osztjakban a kisujjra a V *wit’äni* ~ *wit’äni*, DN *wášŋaj* ~ *wášŋaj*, Ni. Kaz. Sy. *wášŋa* stb. (DEWOS 1651, ld. még Paas. 285. KT 251) elnevezés használatos. E szó állhat összetételi előtagként (V *wit’äni-loj*, *wit’äni-päŋ*, DN *wášŋaj-päŋ* stb. (DEWOS 1652), illetve elliptikusan rövidült terminusként is. A szó eredete tisztázatlan, az etimológiai szakirodalomban nem szerepel, magam sem találtam olyan osztják vagy más rokon nyelvi alakulatot, mely összefüggésben lehetne a kérdéses szóval.

2.3. Úgy gondolom, a testrésznév-terminológiának ez az aránylag szűk csoportja, az ujjnevek is szemléletesen mutatják e szócsoporthoz szemantikai struktúrájának jellegzetességeit: az elnevezések rendkívül nagy variációs gazdagsága mögött megfigyelhető tendenciák rejlenek (ld. a mező strukturális tagolódása, az elnevezések motivációja), melyek gyakran areális vagy genetikai összefüggéseket mutatnak. A számos nyelv vizsgálata alapján megállapított szemantikai tendenciák pedig megfontolandó, új szempontokat jelenthetnek az etimológiai kutatások számára is (ezt láthattuk például a **soja* U ‘Arm, Ärmel’ rekonstruált alapjelentésével kapcsolatban). Ismeretlen eredetű testrésznevek etimológiai vizsgálatát sok esetben előbbreviheti, ha megvizsgáljuk, hogy más nyelvekben milyen motiváción, alapelveken alapulva nevezik meg a kérdéses testrészt. Hasonló támaszt jelenthet az etimológia számára, ha a vizsgált szó metaforikus használatait vesszük szemügyre – közhírré, hogy a testrésznevek különösen nagy számú példát nyújtanak erre – hiszen a metaforikus használat alapjául szolgáló szemantikai kapcsolatok az adott testrésznév bizonyos jelentéskomponensére vagy jelentéskomponenseire deríthetnek fényt.

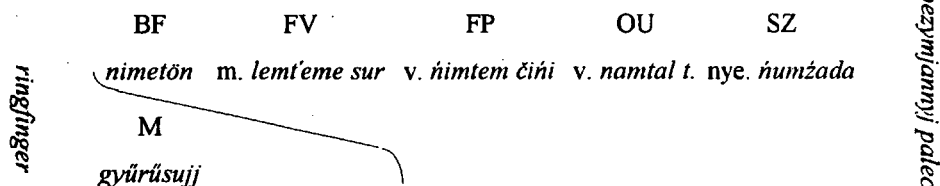
1.sz melléklet

2.sz melléklet

3.sz. melléklet

4. sz melléklet

Az informátorok által használt ujjnevek

Kal'ka Vasilevič
(50 éves): vog. Szo.
(Anejeva faluból)

janiypāja tul'ōwl
taktalan tul'ōwl
kwot'l tul'ōwl

—
sirχ tul'ōwl

Raja Partanova
(22 éves) vog. Szo.
(Novinskij faluból)

pāja
ōwəl pāja
kwot'l pāja

—
māh pāja

Evdokija Andreevna
Nemysova (kb. 55 éves)
osztj. Kaz. (Kazymból)

paŋ
otəŋ tuj
kutlup tuj

—
wušŋa (tuj)

'hüvelykujj'
'mutatóujj'
'középső ujj'
'gyűrűsujj'
'kisujj'

IRODALOM

- Aitchison, Jean 1994: *Words in the mind: an introduction to the mental lexicon*, Oxford, Blackwell.
- Andersen, Elaine S. 1978: Lexical universals of body-part terminology, in J. H. Greenberg szerk.: *Universals of human languages*, Vol. 3, Stanford University Press, 335–369.
- BalVahr = A. N. Balandin–M. P. Vahruševa 1958: *Mansijsko–russkij slovar'*, Leningrád, Prosveščenie.
- Beke Ödön 1957: Finnugor jelentésegyezések, *Nyelvtudományi Közlemények* 59.
- Berlin, Brent–Dennis E. Breedlove–Peter H. Raven 1973: General principles of classification and nomenclature in folk biology, *American Anthropologists* 75.
- Berlin, Brent–Paul Kay 1969: *Basic color terms: their universality and evolution*, University of California Press.
- Brown, Cecil H. 1976: General principles of human anatomical partonomy and speculations on the growth of partonomic nomenclature, *American Ethnologist* 3/3.
- Chafe, Wallace L. 1970: *Meaning and the structure of language*, Chicago.
- Collinder, Björn 1960: *Comparative grammar of the Uralic languages*, Stockholm.
- Cruse, D. A. 1986: *Lexical semantics*, Cambridge University Press.
- DEWOS = Wolfgang Steinitz 1961–1991: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*, Berlin, Akademie-Verlag.
- ESR = Max Vasmer 1964–1973: *Étimologičeskij slovar russkogo jazyka I–IV*, Moszkva.
- Honti László 1974: Etimológiai adalékok, *Nyelvtudományi Közlemények* 76.
- 1982: *Nordostjakisches Wörterverzeichnis = Studia Uralo-Altaica* 16, Szeged.
- Janhunen, Juha 1977: *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien, Castrenianumin toimitteita* 17, Helsinki.
- 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta, *Journal de la Société finno-Ougrienne* 77.
- Kannisto kéziratosszótári hagyatéka a Turkui Egyetem Finnugor Tanszékén.
- Kay, Paul–Chad K. McDaniel 1978: The linguistic significance of the meanings of basic color terms, *Language* 54/3, 610–646.
- Kenesei István szerk. 1989: *A nyelv és a nyelvek*, Budapest, Gondolat.
- Koski, Manu 1978: Oliotarkoitteisten substantiivien semantiikkaa, *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6. 12. 1978. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6)*, Turku.
- 1983: *Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä*, Savonlinna.

- 1987a: Ihmisen ruuminosien nimitykset suomessa ja ruotsissa 1., *Fennistica* 8, Turku, 25–117.
- 1987b: Leksikaalinen ekvivalenssi ja vastaamattomuus, *Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson septuagenarii*, Abo.
- 1990: Kieltenvälisiä eroja leksikon rakenteissa, *CSIFU* 3A, Debrecen, 126–131.
- 1992: Ihmisen ruuminosien nimitykset suomessa ja ruotsissa 2, *Fennistica* 10, Turku, 135–169.
- KT = K. F. Karjalainen–Y. H. Toivonen 1948: *Ostjakisches Wörterbuch I–II*, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Labádi Gizella–Sirkka Saarinen 1991: Testrésznevekből képzett igék, *Suomi ja unkarin rinnakkain (Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkielmia)*, Turku.
- 1993: Verbijohdokset ruuminosien nimistä, *Systeemi ja poikeama (Juhlakirja Alho Alhoniemen 60-vuotispäiväksi 14. 5. 1993)*, Turku.
- Liston Jerry L. 1972: The semantic structure of body-part terms in Serbo-Croatian: I. The part-whole hierarchy, *Anthropological Linguistics* 14:8.
- Lyons, John 1977: *Semantics* 1–2, Cambridge University Press.
- McClure, Erika F. 1975: Ethno-anatomy: the structure of the domain, *Anthropological Linguistics* 17:2.
- Mikola Tibor 1976: Mikola Tibor: *Hangtan és jelentéstan az etimológiában = Nyelvtudományi Értekezések* 89.
- Mokány Sándor 1984: Néhány ujjevünk eredetéhez, *Néprajz és Nyelvtudomány* 28.
- Nilsson, Torbjörn K. 1993: The Indo-European etymology of *Fi. peukalo* 'thumb', *Finnisch-ugrische Forschungen* 51.
- ObugrVok. = Honti László 1982: *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*, Budapest, Akadémiai.
- Paas. = Heikki Paasonen 1926: *Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan*, Helsingfors, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Sapir, Edward 1971: *Az ember és a nyelv*, Budapest, Gondolat.
- Seilenthal, Tonu 1995: Fejjel és fejrészekkel kapcsolatos kifejezések az észtnben, a finnben és a magyarban, *Hungarologische Beiträge* 3, 145–151, *Finnisch-Ugrische Kontrastive Untersuchungen*, Universität Jyväskylä.
- Senga, Aniko N. 1987: Correspondences between Hungarian and English somatic proverbs with 'leg' and 'foot', *Ural-Altaische Jahrbücher* (ed. Décsy, Bodorligeti) 59, 15–33.
- Ter. = N. I. Tereškin 1981: *Slovar vostočnohantyjskih dialektov*, Leningrád.
- TESZ = Benkő Loránd szerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*, Budapest, Akadémiai.
- UEW = Rédei Károly szerk. 1986–1988: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*, Budapest.

- Ultan, Russel 1975: 1975: Descriptivity grading of Finnish body-part terms, *Arbeiten des Kölner Universalien-Projekts* 16.
- 1976: Descriptivity in the domain of body-part terms, *Arbeiten des Kölner Universalien-Projekts* 21.
- Velcsov Mártonné 1974: *Antropometrikus mértéknevek a magyar nyelvben* = *Nyelvtudományi Értekezések* 84.
- WogText. = Kálmán Béla 1976: *Wogulische Texte mit einem Glossar*, Budapest.
- WogVolk. = A. Kannisto–M. Liimola.: *Wogulische Volksdichtung I–VI* = *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 101, 109, 111, 114, 116, 134.
- WogVolk VII. = M. Liimola–V. Eiras: *Wogulische Volksdichtung. Wörterverzeichnis zu den Bänden I–VI* = *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 180.
- WogWört. = Munkácsi Bernát–Kálmán Béla 1986: *Wogulisches Wörterbuch*, Budapest, Akadémiai.

OB-UGRIAN BODY-PART TERMS I.

KATALIN SIPŐCZ

In the first part of the paper, the author analyzes the general semantic aspects of body-part terminology. She examines the structural division of the semantic field of body-part terms, the types of the expressions according to their motivation, morphological formation and meaning extension, and studies the problem of the 'basic level' and 'basic terms' with respect to body-part terminology. She claims that the lexical group of body-part terms includes expressions that show the characteristics of basic terms, but they are not located at the same level in the lexical structure. Contrary to the taxonomic lexical fields, they do not constitute a so-called basic level.

In the second part, the author examines the genetic and areal relations of the lexemes meaning 'finger' – 'toe,' 'thumb' and 'ringfinger' in the Uralic languages, utilizing the semantically useful results of typological studies on body-part terms. Furthermore, she analyzes the names of fingers in the Ob-Ugrian languages from written sources and native informants, and comes to the conclusion that identical semantic tendencies underly the abundance and variety of names.